

Naseljenost i vrednovanje Kornatskih otoka od drevnih vremena do danas

Sven Kulušić*

U radu se analiziraju dva vremenska razdoblja razvoja naseljenosti i gospodarskog vrednovanja. Prvo, starije je rekonstrukcija zbivanja na bazi materijalnih ostataka u prostoru do prekida u 10. stoljeću i drugo, poslije toga, na temelju arhivskih i ostalih "pisanih" izvora uz opažanja na terenu. Pokušalo se pojasniti zašto, kako i kada su Kornati postali populacijski i gospodarski ovakvi kakve danas zatičemo.

Ključne riječi: Kornatski otoci, Dugi otok, Telašćica, Murter, stalna naseljenost, privremena naseljenost, povremena naseljenost, Iliri, Rim, Bizant, Venecija, gospodarske sfere, doseg, kolonat, pašnjaci, stočarstvo, ribolov, solarstvo, zemljoradnja, morski prolaz, plitko more, duboko more.

Settlement and Evaluation of the Kornati Islands since Antiquity to the Present Day

This work analyses two periods of settlement and economic evaluation development. The first, older one is a reconstruction of events on the basis of material remnants in the area till the break in the 10th century, and the second one, after the break, on the basis of archival and other "recorded" materials and fieldwork. We have tried to explain why, how and when the Kornati islands acquired their present day population and economic characteristics.

Key Words: Kornati Islands, Dugi otok, Telašćica, Murter, permanent settlement, temporary settlement, occasional settlement, Ilirians, Rome, Byzantium, Venice, economic sphere, range, Kolonat (colonus), pastures, live stock raising, fishing, salt panning, agriculture, sea passage, shallow sea, deep sea.

PREDGOVOR

Malo je tako izrazitih primjera u kompleksnoj problematici jadranskih otoka gdje je geografija svojim znanstvenim pristupom i metodama istraživanja našla svoje mjesto vremenski i sadržajem ispred ostalih nauka.

Kornatska otočna skupina kao zasebna prostorna cjelina znanstveno je "otkrivena" relativno kasno. Osim nekoliko izuzetaka, Kornatski su otoci tek fragmentarno¹ bili detaljnije znanstveno obrađeni. Prvi cjelovitiji rad² kojim se pokušalo

* Dr. sc., 74-87 Street Bklyn, New York, 11 209, USA

1 Arheološki - Iveković Č. 1928.: Dugi otok i Kornat, Rad JAZU, knj. 235, Zagreb, 245 - 279; Suić, M. 1952.: Iskapanje rimske vile u Maloj Proversu, Starohrvatska prosvjeta, 3. serija, 4, 135 - 140, Petricioli I. 1970.: Toreta na otoku Kornatu, Adriatica praehistorica et antiqua, Zagreb. isti, 1954 Spomenici iz ranog Srednjeg vijeka na Dugom otoku, Starohrvatska prosvjeta, 3. serija 3, Zagreb 53 - 63, Zagreb, filološki - Skok P. 1950.: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, str. 125 - 133, geološki - Mamučić P.: 1959, Geologija Kornatskog otočja, rukopis u Institutu za geološka istraživanja, Zagreb, i dr.

2 Kulušić S. 1965.: Kornatska otočna skupina, Geografski glasnik 27, Zagreb, str. 215 - 245. Navedeni rad bio je temelj Odluke izvršnog vijeća Sabora Republike Hrvatske 30. lipanj 1967 o proglašenju Kornata rezervatom prirodnih predjela (Nacionalni park Kornati: Prostorni plan područja - završni izvještaj, Republički zavod za zaštitu prirode SRH, Urbanistički institut SRH, Zagreb 1978, prilozi, str. 1)

odrediti broj i granice Kornatske otočne skupine prema njihovim zajedničkim obilježjima i specifičnostima datira iz 1965. Složena problematika nekad stalno naseljenih, a danas "nenaseljenih" Kornatskih otoka radi svojih izuzetnosti pobudila je relativno veći interes nekih znanstvenih struka (arheologija, povijest, etnologija, filologija, biologija, geologija i dr.) tek poslije 1975. Nakon toga slijedi cijeli niz vrijednih znanstvenih radova tematski vezanih ponajviše za sadržaje unutar granica Nacionalnog parka Kornati³. Neposredno prije osnivanja Nacionalnog parka 1980. pobudio se poseban interes tiska i običnih ljudi za Kornate, a time i konjunktorni interes pisanja o Kornatima. Ono što je slijedilo imalo je za geografiju loših posljedica. Nesreća geografije kao znanosti i profesije sastoji se u tome što je svatko tko putuje, opaža, čita i piše pomalo geograf i time i samozvani stručnjak problematike koju obično nedovoljno poznaje. Da je tome tako vidi se iz sadržaja brojnih popularnih promidbenih pa i obrazovnih tekstova a gdje se geografski "obrađuje" Kornatsko otočje. Tako se uz dobar tekst pojavio bezbroj krivih i neprovjerenih informacija ponekad neoprezno i brzopletu i od učenih ljudi raznih struka i profesija. Takvim stanjem neupućenima je vrlo teško dobiti vjerodostojnu sliku Kornatskih otoka tijekom burnih vremena naše daleke i bliže prošlosti. Slika objektivne istine o Kornatima ponekad je zamučena znanstvenom monopolicijom nekih struka koje ne poznavajući dovoljno dostignuća i metode komplementarnih struka nerijetko odbacuju i dokazane činjenice ili odbijaju svako "tuđe" uplitanje u vlastite znanstvene "dogme" zaboravljajući pritom da je krajnji zajednički cilj svih znanosti objektivna istina dobivena raznim načinima i metodama.

Navedeno je bilo nužno spomenuti kao upozorenje nedovoljno upućenima da svaki napis o problematici Kornata istovremeno ne mora značiti pravu originalnu znanstveno izvorno otkrivenu istinu, te je stoga neophodno iz referenci i prema specijalnosti autora i tematici subjektivno, ocijeniti "težinu" prezentiranog sadržaja.

UVOD

Za shvatiti procese koji su utjecali na boravak čovjeka u prostoru neophodno je pojasniti pojam, definiranje i diferencirane tipove naseljenosti koje susrećemo na Kornatskim otocima⁴. Da se radi o specifičnoj problematici pokazati će neki primjeri. Naoko jasna distinkcija da određeni prostor može biti samo naseljen ili nenaseljen kad se govori o Kornatima prestaje biti takva. Bezbroj je materijalnih dokaza različitih oblika i vremenskog trajanja naseljenosti sačuvano u ostacima gradnje⁵. Prema različitim

3 Filipi R. A. 1976.: Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadri, Pomorski zbornik 6, Zadar, 971 - 1003, isti 1976 Iz prošlosti kornatskog ribarstva, Radovi JAZU 22 - 23, 181 - 260, Basioli J. 1973.: Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju, Radovi JAZU u Zadru 20, Zadar, Skračić V. 1985.: Neke značajke kornatske toponomije, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 24, 39 - 49, Zadar, isti 1988.: Toponomija kornatskog otočja, Onomastica Jugoslavica, 12, 17 - 218 Zagreb, isti 1988.: Toponomija kornatskog podmorja, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 27, 17 - 34, Hilje E. 1996.: Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima, Kornati - priopćenja sa simpozija, Ekološke monografije 7, Zagreb).

4 Kulušić S. 1999.: Tipološka obilježja gradnje "u suho" na kršu hrvatskog primorja, Referat održan 1. listopada na II. Kongresu geografa Hrvatske, Lovran 30. rujna - 3. listopada 1999.

5 Pojašnjenje pojmova Radi eventualnih nesporazuma i nejasnoća potrebno je pojasniti neke pojmove korištene pri istraživanju Kornatskih otoka. Pod naseljenošću podrazumijevamo obitelj ili više obitelji u okviru jednog ili više kućanstva, kojima je stalno boravište prostor od kojeg i na kojem žive. Prema trajanju boravka, naseljenost može biti: stalna, povremena i privremena. Pod povremenom naseljenošću podrazumijevamo: kraći ili duži boravak ljudi na tuđem zemljištu vezanih ugovorom ili vrstom posla samo na

statističkim podacima i neujednačenim kriterijima službenih popisa Kornat je bio naseljen 1880 (47 stn.), 1890 (32 stn.), 1910 (92 stn.) 1931 (313 stn.) i 1991 (3 stn.) dok je bez stanovništva 1857, 1869, 1921, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981.⁶ Oscilacije u broju i "prekidi" naseljenosti ukazuju na dugo vrijeme, znanstveno nedorečene specifične naseljenosti Kornata. Na 20 otoka od ukupno 150 1990. godine nalazi se oko 330 kuća.⁷ Prema broju (150) nadmorskih kopnenih jedinica (otoka, otočića, hridi i grebena) u akvatoriju Kornata (površine oko 320 km²) u prosjeku jedan se otok nalazi na 2,1 km² kornatskog prostora ili na 1 km² mora dolazi 691 km² kopnene površine. Upitno je kakav je status naseljenosti po broju praznih (nenaseljenih) kuća i da li 3 stanovnika (1991.) čine Kornate (1 stanovnik na 23,15 km² otočne površine) naseljenim ili nenaseljenim? Stoga, kad govorimo o gospodarskom iskorištavanju onda podrazumijevamo cijeli kopneni otočni prostor i akvatorij Kornata, dok kad govorimo o naseljenosti onda se time podrazumijevamo samo veće otoke, (posebno Kornat i Žut) na kojima nalazimo tragove habitata iz prošlosti ili "mlade" danas postojeće kuće. Takvo stanje iz

određeno vrijeme. Privremena je naseljenost ona, kojom osobe iz drugog mjesta stalnog boravka samo određeno vrijeme (kalendarskom radova gospodarskih djelatnosti) provode na vlastitom egzistencijalnom prostoru. Prema razmještaju u prostoru Kornata naseljenost može biti koncentrirana ili disperzna. Nastanjenost je uopćen pojam bez vremenske određenosti. U užem smislu iste vremenske neodređenosti označuje boravak unutar nastambi - habitata. Gradnja "u suho" je način zidanja kamena bez upotrebe vezivnog materijala (maltera, žbuke ili cementa). Gradnja "u živo" ili "u tvrdo" je gradnja kamenom sa upotrebom vezivnog materijala, a "hibridna" je ona u kojoj je kamen samo djelomično raznim načinom povezan vezivnim materijalom. Stanovnik Kornata je onaj koji trajno na njima i od njih živi za razliku od korisnika koji iz ekonomskih razloga na Kornatima boravi neodređeno vrijeme. Pod socijalnim grupama podrazumijevamo korisnike Kornata specifičnog dominantnog načina privređivanja (ribarenje, stočarenje, zemljoradnja, solarenje, kamenolovstvo), a profesionalnim ako su egzistencijalne potrebe podmirene od jedne gospodarske djelatnosti. Pod dostupnošću podrazumijevamo utrošeno vrijeme korisnika Kornata od mjesta stalnog boravka do mjesta gospodarske aktivnosti u Kornatima. Vremenska jedinica dostupnosti prije upotrebe motora je: a - vrijeme potrebno da se bez noćenja u jednom danu dođe na mjesto gospodarskog djelovanja i po obavljenom poslu vrati u mjesto stalnog boravka b - mjerna jedinica dosega je prosječan broj km (oko 7,0) veslanja u brodu (gucu i gaeti na 4 vesla ili leutu na 6 vesala) u trajanju od jednog sata (Filipi G. 1997.: Betinska brodogradnja, Šibenik, Čečuk B. 1968.: Jadran u prehistoriji, Pomorski zbornik br 6, Zadar, 384 - 413., Lorini P. 1995. (pretsiak): Ribarenje i ribarske sprave pri istočnim obalama jadranskog mora, str. 53 - 65.). Od ostalih korištenih izraza su profesionalno čime podrazumijevamo gospodarsku aktivnost od koje se isključivo živi. Specijalizirano vođenje gospodarstva odnosi se na "profesijom" vezano iskorištavanje tla ili mora. Samozadovoljavajući egzistencijalni prostor je onaj na kojem stanovnici žive isključivo od onoga što pruža prirodna osnova na kojoj žive. Stočarstvom i ribarstvom smatramo osnovnu i najvažniju egzistencijalnu gospodarsku djelatnost određene grupe ljudi. Pod stočarenjem i ribarenjem podrazumijevamo uzgajanje stoke i lov ribe u okviru kombinirano vođene ekonomije (zemljoradnja, turizam, ugostiteljstvo ili dr.) čime se tek djelomično podmiruju egzistencijalne potrebe: Gospodarskom sferom smatramo izdvojenu prostornu cjelinu koja u sklopu naseljenosti obuhvaća niz različitih djelatnosti. Ona može biti uža u lokalnom prostornom okviru specifične gospodarske aktivnosti čije se središte nalazi unutar nje ili šira, ako prelazi granice promatranog prostora i nalazi se u sklopu gospodarske politike regionalnog centra kojemu promatran prostor pripada. Pod nazivom vlaško ili vlaški se podrazumijeva stanovništvo koje živi u kopnenoj unutrašnjosti i nema veze sa morem, a antonim je od bodula koji žive na otocima. Kornatar je osoba koja ima svoj posjed na kornatskim otocima

6 Korenčić M. 1979.: Naselja i stanovništvo SRH 1857 - 1971 Radovi JAZU knj. 54. Zagreb, Smoljanović M., Smoljanović A. i Nejašmić I. 1999.: Stanovništvo hrvatskih otoka, Split.

7 U prostornom Planu 1990. samo u Nacionalnom parku (bez Žutskih i Sitskih otoka na kojima se) navodi se 26 lokaliteta sa kućama. Otok Lavsa 12 + 1, Otok Smokvica 23 + 2, otok Škulj, otok Gustac, otok Kurba Vela i otok Svržata sa po jednom, otok Kornat Koromašna 8, Vrujle (Trtuša) 65, Strižnja 9, Kravljacića 24, Lučica 24, Suha Punta 13, Lupeška 10, tri mjesta sa 5 kuća, 14 mjesta sa 4 ili manje kuća i Bošci, Gujak, Stniva, Uvode sa jednom (Otok Kornat ukupno 214). Istovremeno na otocima: Žutu, Situ, Glamoču, Šćitni, Katini, a danas i na Gustacu bilo je oko 75 kuća. Sveukupno na Kornatskim otocima bilo je 1990. oko 330 kuća. Treba napomenuti da je stvaran broj samostojećih zgrada oko 25% manji.

1991. i neka slična razdoblja u povijesti Kornata koja će biti spomenuta kao, "nenaseljenost" treba shvatiti u relativnom smislu tj. kada je broj ljudi koji borave na tlu Kornata beznačajan u odnosu na resurse koji su određenom vremenu bili dovoljni za život. Pod isti pojam "nenaseljenosti" spadaju pojedinci ili manje grupe ljudi koji su ostatak prethodne socijalno organizirane brójnije naseljenosti ili slučajni namjernici koji borave iz raznih razloga neodređeno vrijeme na tlu ili moru Kornata. "Populacijski vakum" i "prekid naseljenosti" je vrijeme naglog smanjenja većeg broja ljudi dotada organizacijski (socijalno i gospodarski) povezanih u jednu ili više cjelina. U apsolutnom smislu Kornati su bili uvijek naseljeni dok u relativnom oni to nisu. Stoga često upotrebljavani termin "kontinuiteta" bilo naseljenosti ili nekih drugih pojava bez preciziranih vremenskih intervala povezanosti (od - do) i odgovarajućih pojašnjenja kazuje vrlo malo ili ništa.

Kvantitet i kvalitet gospodarski interesantnog sadržaja u prostoru su "magnet" i preduvjet za formiranje naseljenosti, a gospodarsko iskorištavanje i bogatstvo prirodne sredine uz niz različitih u vremenu promjenjivih faktora, osnovni su uvjet broja stanovnika i prostorni razmještaj naseljenosti. Sa materijalnog stanovišta radi nejednake raspodjele "bogatstva" između kopnenog dijela i mora Kornata resurse treba odvojeno promatrati".

Kopneni dio obiluje kamenom i degradiranom vegetacijom prostranih kršnih pašnjaka, a oskudijeva vodom i rastresitim obradivim zemljištem. Kopno Kornata je izrazito nepovoljan životni prostor vrlo ograničenih egzistencijalnih mogućnosti. Iskorištavanje kopna zahtijevalo je trajan boravak čovjeka te je iza sebe kao potvrdu ostavilo brojne raznovrsne oblike gradnje, građene različitim načinima ("u suho", "u živo" ili "u tvrdo" i "hibridno", Tab. 2).

Morski dio obiluje brojnim otocima, "plitkim" i "dubokim" morem, a nekada neobično (poslovično) bogat (plavom i bijelom) ribom po čemu su Kornati od davnine poznati i danas. Bogatstvo kornatskog mora bila je izvrsna egzistencijalna osnova u konjunktorno organiziranim društvenim sredinama (od Rima nadalje). Za razliku od iskorištavanja kopnenog dijela iskorištavanje mora nije bilo uvjetovano trajnim boravkom na kornatskom kopnu.

Takvo dvojno iskorištavanje Kornatskog prostora uvjetovalo je od 14. stoljeća stvaranje međusobno različitih socijalnih profesionalnih grupa što je rezultiralo specifičnim oblicima naseljenosti unutar kornatske gospodarske regije koje traje sve do promjene posjedovnih odnosa ("kupovština" Murterina 1859 - 1896) u drugoj polovici 19. stoljeća. Jedni koji su bili prisiljeni živjeti na tlu Kornata (pastiri, solari i dijelom zemljoradnici) i drugi koji su dosegom lako koristili prostor, ali mogli boraviti izvan njega (ribari, kamenolomci i dijelom zemljoradnici). Stoga prema dominantnim gospodarskim djelatnostima u korištenju prostora trebamo unutar različitih gospodarskih sfera u različitim vremenima promatrati obim i vrste naseljenosti.

U granicama mogućnosti pokušat ćemo odgovoriti kada, kako i koji su događaji i zbivanja bitno utjecali na naseljenost unutar pojedinih gospodarski atraktivnih prostornih cjelina Kornatskih otoka i Kornatskog prostora u cjelini.

PRIRODNA OSNOVA

Karakteristike otočkog pejzaža Bez ulaženja u detaljniji floristički sastav vegetacijskog pokrivača u ovom radu gospodarski su u kopnenom dijelu najvažnije sastojine prirodne vegetacije trava i drvoliko kulturno i prirodno bilje⁸. Otvorenim pejzažom dominiraju pašnjaci, a u konkavnim i zaravnjenim reljefnim formama⁹ (bez rastresitog materijala dobivenog krčenjem vapnenačke podloge)¹⁰ polja u kršu (Grbe i Polje na Žutu, a Trtuša, Tarac, Koritnica, Poljice, Željkovci i Knežak na Kornatu) nalazimo kvartarne rastresite naslage. (Tab. 1)

Tab. 1. Resursi Kornata prema zastupljenosti (količini) i važnosti za korisnike kornatskog otočja tijekom vremena

R E D N I B R O J	RESURSI									
	PREMA: ZASTUPLJE- NOSTI (KOLIČINI) U PROS- TORU KOR- NATA	PREMA POTREBAMA								
		VREMENSKO RAZDOBLJE								
		Ilirsko	Rim. - Bizant	Hrvat- ska	Vene- cija	Austrija	Italija - Fran- cuska	Austrija - Italija	Jugo- slavija	Hrvatska
	Predhist. do odvajanja Kornata	Od odvajanja Kornata do 4 - 10 st.	Narodne dinastije do 1404	1404 do 1702	1702 do pojave Filoksere	od Filoksere do 1910	od 1910 do 1960	od 1960 do 1980	od 1980 do danas	
1	KAMEN	voda	voda	voća	voda	voda	voda	voda	voda	voda
2	PAŠNJAK	pašnjak	more	pašnjak	pašnjak	pašnjak	zemlja	zemlja	zemlja	more
3	MORE	riba	riba	sol	riba	zemlja	pašnjak	more	riba	riba
4	ZEMLJA	zemlja	pašnjak	riba	sol	riba	more	pašnjak	more	zemlja
5	RIBA	more	zemlja	zemlja	zemlja	more	kamen	riba	pašnjak	-
6	SOL	sol	kamen	kamen	kamen	kamen	-	-	-	-
7	VODA	kamen	sol	more	more	-	-	-	-	-

NAPOMENA: More (pod količinom - zastupljenosti) se smatra kao medij povezivanja od matičnih naselja do Kornata, a sol i kamen kao "izvodni" proizvod. Pod zemljom do 1780. smatramo gospodarsko iskorištavanje kvartalnih naslaga, a poslije i novo iskrčeno zemljište (iskrčeno) na vapnencima.

Cijela Kornatska otočna skupina imala je ukupni "agrarni fond" od oko 450.900 m² površine prirodnog rastresitog za obradivanje pogodnog zemljišta ili samo 0,65% ukupne otočne površine¹¹. Radi vizualne predodbe za cijelu otočnu skupinu to bi bio kvadrat sa stranicama od 671,5 m, a samo za otok Kornat to bi bio kvadrat sa stranicama

8 Posebno su dragocijeni radovi Trinajstić I., 1995.: Pregled flore Kornatskog otočja, Kornati, priopćenja sa simpozija. Op. cit. 159 - 179 vidi navedenu literaturu, Pandža M. Stančić Z. 1995.: Contribution to the Flora of the Kornati Islands (Croatia). Nat. Croat. 4. 133 - 142, Gaži - Baskova V. i Bedalov M. 1976.: Prilog poznavanju flore Kornatskog otočja, Acta Bot. Croatica 35., isti 1983.: Biljni pokrov Kornatskog otočja, Zbornik R. Visianija šibenčanina, Povremena izdanja Muzeja grada Šibenika 10, 455 - 462 i dr.

9 Bognar A. i Grizelj M. 1996.: Geomorfološke značajke arhipelaga Kornata, sa kartom. Kornati, Priopćenja sa simpozija, Prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati, Šibenik, 2. - 7. listopada 1995, Ekološke monografije 7, Zagreb 53 - 66.

10 Vrlo je teško odrediti granice "polja", odnosno među prirodnog rastresitog pokrivača od onoga dobivenog krčenjem u zaravnjenom prostoru Željkovaca i Knežaka. Napomenimo da osim navedenih tala nastalih korozijom vapnenaca postoje na tlu Kornata "krpice" eolskih sedimenata (Statival i Njivica - Kornat) (Gračanin M. 1942.: Eolske crvenice, Poljoprivredna znanstvena smotra, sv. 6. Zagreb., isti 1948.: Prilog genezi crvenica, Poljoprivredna znanstvena smotra, sv. 10, 11, Zagreb.

11 Površine mogu neznatno odstupati (+, - 5%) jer su dobivene planimetriranjem Katastarskih mapa iz 1824. - 30. u Povjesnom arhivu u Zadru.

652,5 m. Unatoč zapisa¹² da su Kornati bili pod "šumom" još u 17. stoljeću, prema arhivskim i drugim izvorima iz 14. i 15. stoljeća o broju i vrsti stoke¹³ (pašnjak koze je garig, a ovce otvoren pašnjak trave¹⁴ ili razvijene visoke šume), te neznatnom broju tragova vapnenca i prema razmještaju, gustoći veličini i oblicima gradnje "u suho" (habitatima i "staninama") smatramo da je devastirana vegetacijska slika današnjih Kornata slična (sa nešto više degradirane "šume" u prostoru "debelog" ili "visokog" Kornata od otoka Katine do uvale Ropotnice iznad izohipse od 100 m) mnogo starijoj vjerojatno čak iz daleke predpovijesne prošlosti. Neki navodi govore tome u prilog. Ako Konstantinov (915 - 959) Katautrebene¹⁵ znači "grebeno" po osnovnim prirodnim obilježjima to bi lako mogli biti Kornatski otoci. Po ogoljelosti i kamenitosti mogli su biti istim načinom u tom vremenu gospodarski (pašnjak) iskorištavani, a time i naseljeni. Isto tako Plinijeve Celadussae¹⁶ lako se mogu odnositi na vanjske kornatske otoke.

More Kornata Život biomase podmorskog svijeta kornatskog akvatorija izuzetan je svojom raznolikošću, a u prošlosti bogatstvom¹⁷. Podmorje Kornata je "svijet za sebe". Iste je morfološke građe i petrografskog sastava kao i nadmorski dio čiji je prirodni nastavak. Odlikuje se raznolikošću i bogatstvom reljefnih oblika (špilje, jame, pukotine i dr.)¹⁸. Prema osnovnim obilježjima razlikujemo tri osnovna oblika koja su važna u ribolovu specifičnih vrsta riba. 1. Dna koja mogu biti kamenita ili muljevita skoro uvijek ravna do samih padina. 2. Padine su podmorski nastavak nadmorskog reljefa. Mogu biti različitih nagiba od vertikalnih do blago položenih. 3. Brakovi i "mele"

12 Živanović I. 1995.: Nacionalni park Kornati - Hrvatska, JIVTUR, Zagreb, 23, 24., Stošić K. 1941.: Sela Šibenskog kotara, Šibenik, str. 237.

13 Između ostalog navodi se broj i vrste stoke 1456., te proizvodnju sira 1457., Libro di conti della famiglia di ser Donato Matafari 1449. PAZ., Antoljak S. 1950.: Zadarski katastik 15. stoljeća. JAZU, Starine 42, Zagreb, 371 - 417, na str. 348 navodi Kornat pod imenom Sancta Maria na kojem se nalazi "terrena arratoria et pasculatoria tantum" bez ikakvog spomena šume, Hilje E. 1996.: Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima, Kornati, Ekološke monografije 7, Zagreb, 497 - 500, na str. 499 citira iz spisa zadarskog bilježnika P Perencanusa od 1 "1367. 2. V" omnes suas salinas positas in quadam scopulo vocato Lapsa" (odnosno Op ...sve svoje solane položene na hridi - grebenu sličnom otoku Lapsi, odnosno u prenesenom smislu otoku bez vegetacije).

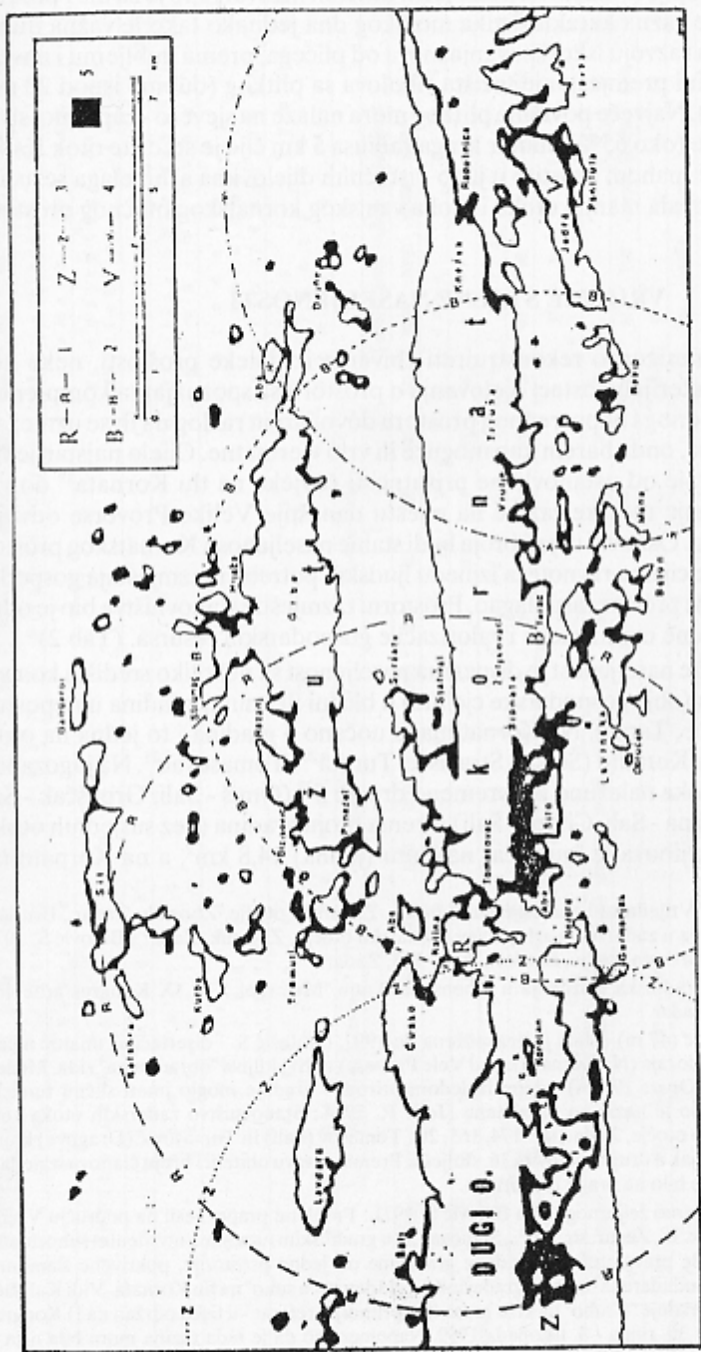
14 Ziani P. 1964.: Problemi uzgoja koza u Jugoslaviji, Šumarski list, godište 88, srpanj - kolovoz, br 7 - 8, 277 - 306.

15 Rački F. 1877.: Documenta Hist. Croat. knj. 7, Zagreb, str. 400 - 405.

16 Celadussae "Otoci koji zvone" Skračić V. 1996.: Prošlost za budućnost, Glasnik općine Tisno, God III, br. 7/31 srpanj 1996.: Skok P.: 1950.: Op. cit. str. 132, u bilješci 1 piše "...Bulić identificira ove otoke (Op. misli na Kornate) s Plinijevim Celadussae, Upor. Bullettino dalmato, sv. IX, str. 106." Zaninović M. 1996.: Od Helena do Hrvata, Zagreb, str. 239 (Smatra da bi to mogli biti otoci ispred Trogira). Da bi Kornati uistinu mogli biti otoci koji zvone ili odzvanjaju govori iskustvo svakog tko je doživio nevrijeme u golom kršu Kornata. Našavši se na otoku Veliki Obručan za vrijeme neobično jakog ciklonalnog nevremena popraćenog dugotrajnom grmljavinom sa kišom (1954.) zvukovi gromova ne samo da su jekom višestruko odzvanjali nego bi i otok zadrhtavao. Slična iskustva moguće je doživjeti u Stinivi i Gujku.

17 Gamulin B. H. 1978.: Biocenoze mora Prostorni plan, Nacionalni Park Kornati, Zagreb, Ercegović A. 1995.: (pretsak iz 1903): Dubinska i horizontalna raščlanjenost jadranske vegetacije alga i njezini faktori, Acta Adriatica, 9, Split, Antolić B. 1985 Distribution of Ephitic Flora on Posidonia Oceanica (L) Oelile Lewis (national Park Kornati) Acta Adriatica, 26, Split. Vidi radove uz navedenu literaturu u Kornati, priopćenja sa simpozija 1996. u poglavlju 4 Značajke morskih biocenoza Kornatskog otočja, Op. cit: Ledar N., Smirčić A., Vilibić I., Gržetić Z., Špan A., Antolić B., Grubelić I., Zavodnik D., Zahtila E., Požar - Domac A., Hrs - Brenko M., Brkan - Petricioli T., Petricioli D. i u poglavlju 5. Ribarstvo i marikultura Kornatskog otočja: Jardaš I., Pallacro A., Kraljević M., Dulčić J., Tudor M., Katavić I., i dr.

18 Roglić J. 1967.: Prilog poznavanju reljefa Jadranskog priobalnog dna, Rad JAZU, knj. 345, str. 39 - 54, Zagreb

Sl. 1. "Pomicanje" gospodarskih i ribarskih središta do 17. stoljeća

R - R - 1 Središte (Rimska vila rustica u Maloj Proversu, B - B - 2 Središte Tarac (Bizant), Z - z - 3 Središte Telašćica (Tilago-Zadar), V - v - 4 Središte Piškera (Jadra sa Panitulom, Venecija), 5 Plitko more dubine do 20 m, i polujmer kružnice od 7,5 km označava doseg u trajanju veslanja (u gaeti, guca na 4 vesla ili u leutu na 6 "vesal") 65-75 minuta veslanja

Fig. 1 "Shifting" of economic and fishing centres till the 17th century

R - R - 1 Centre (Roman villa rustica) in Mala Proversa, B - B - 2 Centre Tarac (Byzantium), Z - z - 3 Centre Telašćica (Tilago - Zadar), V - v - 4 Centre Piškera (Jadra with Panitula, Venice), 5 Shallow sea to 20 m deep, 1 Radius of 7.5 km denotes the rowing duration of 65-75 minutes (in "gaeti", "guc" with 4 oars or in "leut" with 6 "vesal")

su podmorska vapnenačka uzvišenja koja poput otoka raznih nagiba strše iz ravnog dna ili su isprekidani potopljeni nastavak postojećih otočnih nizova. Iako je za ulov posebno određenih vrsta ribe važna karakteristika morskog dna jednako tako je važna dubina mora. U povijesnom razvoju iskorištavanja mora od plićega, prema dubljemu i naseljenosti, prekretnicu čini premještanje težišta ribolova sa plitkog (dubine ispod 20 m) u duboko more (Sl. 1.). Najveće površine plitkog mora nalaze na sjevero - zapadnoj strani arhipelaga, ponajviše (oko 65%) unutar kruga radiusa 5 km čije je središte otok Katina, dok se duboko more mahom prostire u jugo - istočnim dijelovima arhipelaga sežući do neposredne blizine obala manjih otoka i otoka vanjskog kornatskog otočnog prostora.

VRIJEME STALNE NASELJENOSTI

Koliko god je nesigurno rekonstruirati zbivanja iz daleke prošlosti, neke neosporne činjenice i materijalni ostaci djelovanja u prostoru sa spoznajama komplementarnih struka iz susjednog i neposrednog prostora dovoljan su razlog da ih se uzme; ako ne kao sasvim sigurne, onda barem kao moguće ili vrlo vjerojatne. Cijelo najstarije vremensko razdoblje traje od ustanovljene prisutnosti čovjeka na tlu Kornata¹⁹ do vremena kada je izdizanje morske razine na mjestu današnje Velike Proverse odvojilo Dugi otok od Kornata. Osnovni uvjeti broja ljudi stalne naseljenosti Kornatskog prostora bili su labilna egzistencijalna ravnoteža između ljudskih potreba i razmještaja gospodarskih sadržaja kojima je prostor raspolagao. Prostorni razmještaj stanovništva bio je odraz načina života, društvene organizacije i valorizacije gospodarskih resursa. (Tab 2)

Osnovno obilježje naseljenost je disperzna naseljenost sa nekoliko središta koncentrirane naseljenosti u (obje gospodarske cjeline) u blizini ili unutar gradina u neposrednoj blizini polja (Grbe, Tarac). Na Kornatima je uočeno 5 gradina i to jedna na otoku Žutu - Grbe i četiri na Kornatu (Šćikat, Stražišće, Tureta²⁰ i Tomasovac²¹). Na jugozapadnom dijelu Dugog otoka nalazimo istovremeno drugih 5²² (Omiš - Sali, Grpašćak - Sali, Koženjak - Sali, Gračina - Sali, Citorij - Sali). Prema broju gradina (bez susjednih otoka) po jedinici površine njihova je "gustoća" na Žutu (jedna) 14,8 km², a na Kornatu (do

19 Filipović V. 1974.: Vrijednost i značenje naših otoka, Zadarsko otočje, Zbornik, Zadar., Brusić Z. 1974.: Rezultati istraživanja u zadarskom arhipelagu, Zadarsko otočje, Zbornik, Zadar., Batović Š. 1973.: Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, Diadora, 6, 5 - 165, Zadar.

20 Brusić Z. 1976.: Gradinska utvrđenja u Šibenskom kraju, Materijal XII, IX Kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972, Zadar.

21 Gradina Tomasovac (47 m) ostala je nezapažena do 1997. (Kulušić S. - disertacija) unatoč njenog najvažnijeg "strateškog" položaja (Na Kornatu iznad Vele Proverse) sa tri vidljiva "obrambena" zida. Može se pretpostaviti da je tjeme Opata (97 m) svojim izgledom prirodne gradine moglo imati sličnu funkciju. Lokalitet Tomasovac dobio je naziv po prezimenu (Jelić R. 1974.: Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine, Zbornik, Zadarsko otočje, Zadar, str. 174, 165, 201 Tomasov (Sali) ili Tomasović (Dragove) koji su koristili poluotok kao pašnjak u drugoj polovini 16. stoljeća. Prema sastavu obitelji i broju članova izgleda da je već tada (1608.) prezime bilo na pragu izumiranja.

22 Evo što kaže za Liburne željezno doba Batović Š. 1971.: Problemi prapovijesti na području Vrane i Biograda, Radovi JAZU, Sv. 18, Zadar, str. 19. "... Stanovali su u gradinskim naseljima utvrđenim suhozidanim bedemima. Kuće su im bile pravokutne suhozidane građevine od jedne prostorije, pokrivene slamom ili trskom". Navedeni opis se podudara sa brojnim građevinama građenim "u suho" na tlu Kornata. Vidi Kulušić S. 1999.: Tipološka obilježja gradnje "u suho" na kršu hrvatskog primorja, referat - u tisku održan na II Kongresu geografa Hrvatske, Lovran 30. rujna - 3. listopada 1999. Napomenimo da je tada razina mora bila niža od današnje između 1,96 i 3,1 m Šegota T. i Filipčić A. 1991.: Op. cit str. 160., Bačić B. 1970.: Prilozi poznavanju prethistorijske gradinske fortifikacije u Istri, Adriatica praehistorica et antiqua, Zbornik, Zagreb.

Tab. 2. Pokušaj periodizacije i sistematizacije sadržaja kornatskog prostora

Stunovište	STOLJEĆE										XX	
	I p.K.	0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		XIX
Naseljenost	Ilirsko Romano - Bizantsko Hrvatsko Dalmatinsko Vlaško Hrvatsko Privremeno - Povremena											
Iz prošlosti	Stalna - Neprekidna Autohtono sa Kornata i Dugog otoka											
Pod vrbu	Ilirsko Rimsko Bizantsko											
Vodanje gospodarstva	kombinirano ekstenzivno											
Sa izdšarima	stočarstvu solarstvu ribarenju											
Iz	ribarenje zemljoradnju gusarenje stočarenje											
Prisilje između Kulture i Kornata	Kornati - ulica D. Otoka					Plovidbeni prolaz					Pomorski prolaz brodnica dubokog gaza	
	Gaz											
VEGETACIJA	Trava		Pašnjaci									
	Drvošćak		Otvoreni pašnjaci bez pregradnih zidova									
Kultura	TORŪVI		Asocijacije drnike degradirane šikare i gariga									
	HABITATI		Zitariće vinova loza									
GRADNJA U "SUNO"	ČETV.		Prekid naseljenosti									
	KRUŽNI ELIPTIČNI											
GRADNJA	OSRADE											
	DUGI ZIDŪVI											
U ŽIVO	HIBRIDNA											
	POLUVEŽANI KVADRATNI POLIGONALNI											

LEGENDA: Zastupljenost pojave (intraznet)

I - slab

II

umjerena - III

snažna - IIIIIIIII - velika

IIIII - srednja

III

I - mala

Katine) 8,1 km². Pošto je nesigurnost stalni pratilac na tlu Kornata važno je napomenuti dostupnost do mjesta zaštite. Sa manjim se stadom u slučaju potrebe do najbliže gradine (uključivši Opat) sa najudaljenije točke otoka moglo doći za 90 minuta brzog gorštačkog hoda, a sa većim stadom za manje od 3 sata. Prema osnovnim karakteristikama Žutskog i Kornatskog prostora glavna gospodarska grana je bila stočarenje, ribarenje i zemljoradnja. Središte ribarenja ne postoji. Uz more u uvalama plitkog mora do pojave Rima postojale su malobrojne ribarske nastambe pokrivenih fitogenim materijalom. U unutrašnjim, kopnenim prostorima pasla su brojna mala stada (najviše do 75 glava stoke sitnog zuba) po kojima cijelo ovo razdoblje nazivamo vremenom "starih malih torova". Dok su tragovi "ribarskih" kuća uz more vrlo rijetki jer su ili raznesene radi ponovne upotrebe kamena ili inkorporirane u zidove kasnije iskrečenih ograda (poglavito krajem 19. i početkom 20. st.), dotle je na kršu Kornata i Žuta moguće naći i prepoznati tragove malih kuća različitih oblika i "male torove" karakteristične po ogromnim kamenim blokovima iz kojih je građen prvi red suhozida kao i po nepravilnom kružnom obliku. (Sl. 3)

Određivanje proporcije razmještaja stanovništva i njihova osnovna gospodarska orijentacija između Žuta i Kornata razabire se površina (u m²) kvartarnih naslaga - prirodno povoljnog zemljišta (crvenice sa humusom unutar polja)²³ za agrarno korištenje. Kao trajna u promatranom vremenu nepromjenjena površina kvartarnih naslaga na Kornatu (bez Koritnice i Poljica) je 1824. iznosila 425.700 m² ili 1,31% ukupne površine otoka (u Trtuši 169.200 m², Knežaku 100.800 m², Željkovcu 90.000 m², Tarcu²⁴ 65.700 m². Na Žutu (Grbi 20.700 m² i Polju 18.900 m²) ukupno 39.000 m² ili 0,26% ukupne površine otoka. Na Katini površina kvartarnih naslaga iznosi samo 4.500 m² ili 0,43% površine otoka. Prema prirodnom agrarnom "fondu", proporcija prema jedinici površine prirodno povoljnog obradivog zemljišta, između Kornata i Žuta je 1 : 11, a

Sl. 2. Prehistorijska dvostruka gradina na Tomasovcu (47 m) sa "limesom" (ravni zid na slici lijevo) kada su Kornat, Katina i Dugi otok tvorili zajedničko kopno jednog otoka

Fig. 2. Prehistoric double hill-fort on Tomasovac (47 m) with a "limes" (the straight wall left in the picture) when Kornat, Katina and Dugi Otok made one common island

Sl. 3. Velika Proversa - najpliće (175 cm, na nekim kartama 220 cm) mjesto između otoka Katine (lijevo) i otoka Kornata (desno). Danas je morski prolaz, koji je u vremenu između Rima i Bizanta bio suh. Do prodora mora, Dugi otok, Katina i Kornat bili su jedan otok dug 71 km. U pozadini otok V. Buč i otok Žut sa otokom Pašmanom

Fig. 3. Velika Proversa - the shallowest place (175 cm, on some maps 220 cm) between the Island of Katina (on the left) and the Island of Kornat (on the right). Today, it is a sea passage, which was dry in the period between the Rome and Byzantium rule. Up to the thrust of the sea, Dugi Otok, Katina and Kornat had made one island 71 km long. The Island of V. Buč and the Island of Žut with the Island of Pašman are in the background

23 Bogunović M., Vidaček Ž., Husnjak S. i Sraka M. 1996.: Pedološke značajke i mogućnosti korištenja tala područja općine Tisno, Kornati sa kartom, Priopćenja za simpozija, prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati, Šibenik, 2. - 7. listopada 1995, Ekološke monografije 7, Zagreb. 71 - 88.; Gračanin M. 1942.: Tja hrvatske, Zagreb.

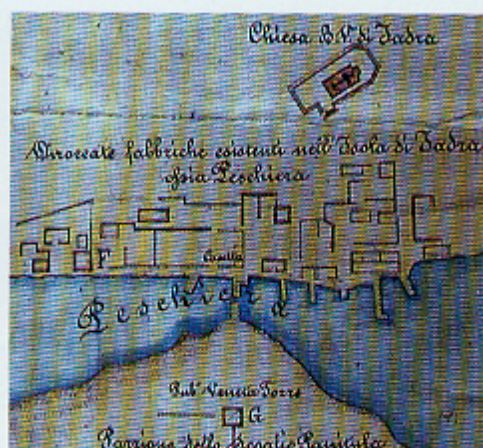
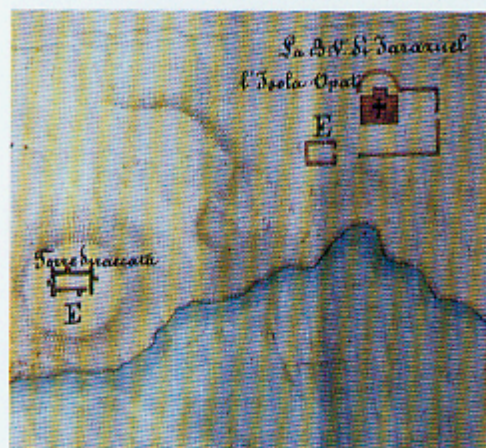
24 Površina polja u Tarcu (oko 65,700 m²) bez najzapadnije danas sasvim zapuštene parcele (br. 4549) iskrečene prije 1824. bila bi za oko 21,000 m² manja. Čista površina pod kvartarnim naslagama polja u Tarcu bi iznosilo oko 44,700 m², što bi odgovaralo kvadratu istih stranica od 211,4 m

Sl. 2 - Fig 2

Sl. 3 - Fig 3

Sl. 4 - Fig 4

Sl. 6 - Fig 6

Sl. 4. Topografski planovi iz 1783. Gore - naseljenost bizantskog Tarca (E Torre direccata je utvrda Tarac, E-manji otvoreni kvadrat je vjerojatno cisterna "priljepljena" za zid bazilike unutar koje se nalazi označena križem ruralna crkvića (B. V. di Tarazuel) iz 13.-15. st.; dolje - tlocrt ostataka ribarskog naselja Piškere (16.-17. st.). Na Panituli su (G) ruševine "kaštela" iz 1532. Panitula je sa pokretnim mostićem zvanim "malcontento" (zvoljlan) spajao sjedište ubirača poreza sa ribarskim naseljem (F) na Jadri. Oko crkvice B. V. di Jadra (1560.), ograđeno zidom, nalazilo se "grobišće". Danas je prostor sasvim devastiran, osim crkve (obnovljene), od "kaštela" postoji samo NE ugao, od naselja Piškere samo 5-6 zidova, a groblju nema ni traga.

Fig. 4 Topographic plans from 1783. Above - population of Byzantine Tarac (E - Torre direccata is the fort Tarac, E - the smaller open square is probably a cistern "attached" to the wall of the basilica inside of which there is a little rural church marked by a cross (B. V. di Tarazuel) from the period between the 13th and the 15th century; below - the ground-plan of the remains of the fishing settlement Piškere (between the 16th and the 17th century). On the Island of Panitula there are (G) the ruins of the "kaštela" (castles) from 1532. Panitula connected the tax collector residence and the fishing settlement (F) on the Island of Jadra by a little bascule bridge called "malcontento" (bad-tempered). Around the little church B. V. di Jadra (1560), there was the "grobišće" (graveyard) enclosed by a wall. Today, the area is completely devastated except the church (it has been renewed), there is only the north-east corner of the "kaštela" (castles), only 5-6 walls of the settlement Piškere, and not a trace of the graveyard

Sl. 6. Uvala Kulušićevog stana na Žutu sa otočićima Pinazelićem, Tovarnjakom i Sikom. Sve zelene površine (maslinici) su nastale između 1887. i 1926. Posjed je tipičan primjer "kupovština druge ruke" (od Jelića) koji nastaje u blizini mora. Cijeli prostor 1824.-1830. pripada obitelji Dominis conte di Sebenico. U pozadini (prvi plan) je otok Svršata, a iza otok Kornat sa "Magazinovom škriplom" ("Vela ploča") i Metlinom (237 m) - najvećim vrhom Kornata.

Fig. 6 The small bay of the Kulušić dwelling of the Island of Žut with the islets of Pinazelić, Tovarnjak and Sikom. All green areas (olive-groves) appeared in the period between 1887 and 1926. The landing property is a typical example of "the second-hand purchase" (from Jelić) appearing by the sea. The whole area from 1824 to 1830 belonged to the family Dominis conte di Sebenico. In the background (the first plan) there is the Island of Svršata, and behind it the Island of Kornat with "Magazinova škripla" ("Vela ploča") and Metlina (237 m) - the highest summit of the Kornati Islands

proporcija pod pašnjakom je 1 : 2,2. Iz prosjeka prosječnih vrijednosti prirodnih resursa, pod istim uvjetima iskorištavanja (pašnjaka i agrarnog zemljišta) proporcija broja stanovnika između Žuta i Kornata mogla se kretati u omjeru 1 : 6,6. Koliki je mogao biti njihov apsolutni broj? Iz poznate činjenice da na Kornatskom otočju nikad nije paslo niti moglo pasti (optimalan broj) više od 6.000 glava sitnog zuba (na otoku Kornatu 1456.²⁵ paslo je ukupno 4535 glava stoke (96,4% sitnog zuba i to 32,4% koze i kozlići, 64,0% ovce i janjci i "škopci", a na ostalu stoku otpalo je 3,6%) i kapacitetu "malih torova" (površine do 100 m², tri četvrtine ispunjeni sa 35 do 55 glava stoke) broj ljudi koji su mogli čuvati takva stada kreće se između 109 i 171. Ako je svaka obitelj imala najmanje 3 - 4 člana (od čega je 1 pratio stado) onda bi ukupan broj (prema prirodnim resursima maksimalan) stanovnika Kornata i Žuta u tom najstarijem vremenu mogao biti između 320 i 525 osoba²⁶ i to na Žutu između 60 i 95, a na Kornatu između 260 i 430. Time bi u tom vremenu prosječna gustoća stanovnika po 1 km² za otok Korant i Žut bila između 6,9 i 10,8 (za Žut između 4,0 i 6,4, a za Kornat između 8,0 i 12,9). Takvi brojevi su

²⁵ Porodični arhiv Matafari: Libro di conti della samiglia di ser Donato Matafari 1449., PAZ u Zadru

²⁶ Uz pretpostavku da je veličina rodovskih zajednica bila slična na prostoru Kornata i Žuta mogle su tada živjeti 2 - 3 "dekurije". Vidi Gabričević B. 1953.: Dvije ilirske općine s područja Vrljike, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, br. 55.